

(درس نهم)

شناخت قبله از دیدگاه فقهی

روش هایی که برای قبله شناسی در درس قبل بیان گردید، از جمله دقیق ترین روش ها برای این منظور می باشد، که بر مبنای محاسبات ریاضی استوار گردیده است. در این درس می کوشیم تا فشرده ای از علامات قبله که در روایات اسلامی و سخنان فقها بیان گردیده است را نیز، از نظر گرامی شما بگذرانیم. علامات یادشده تنها در خصوص برخی از بلاد بیان شده اند و آنها نیز، تقریبی می باشند.

قبله عراق

فقیه بزرگوار شیعه، محمد ابن مکی عاملی، معروف به شهید اول، در کتاب "اللمعة الدمشقية" چنین می گوید:

"علامت اهل عراق و کسانی که در جهت آنان قرار دارند این است که مغرب را در جانب راست و مشرق را در جانب چپ قرار دهند، و ستاره جَدَى را پشت شان راست خود قرار دهند."

به منظور توضیح این سخن، باید ستاره "جَدَى" را بشناسیم.

ستاره جَدَى

ستاره جَدَى، همان ستاره معروف قطبی است. کلمه جدی، در ابتدا به فتح جیم و سکون دال و تخفیف یاء بوده است. ولی در علم هيات و نجوم آن را به صورت تصغیر شده، یعنی: به ضم جیم و فتح دال و تشدید یاء آورده اند تا میان این جدی که نام ستاره قطبی است و آن جَدَى که نام دهمین برج و صورت فلکی است فرق باشد.

ستاره مذکور، در پایان دم صورت فلکی دبّ اصغر (خرس کوچک) قرار دارد. صورت فلکی دبّ اصغر را "بنات النعش الصغری" هم نامیده اند. این صورت فلکی، نزدیکترین صور فلکی به قطب شمال است.

ستاره جدیّ در هر 24 ساعت یکبار به دور قطب شمال حقیقی می گردد. این امر به خاطر حرکت وضعی زمین است. بعد ستاره یادشده از قطب شمال حقیقی زمین در زمان ما بیش از یک درجه است. ولی همچنان که در مبحث حرکت تقدیمی زمین توضیح دادیم، محل آن همواره ثابت نیست، بلکه به صورت خیلی آهسته در حال تغییر می باشد. علامه حسن زاده آملی از کتاب "أرواء الظمّاء" نوشته "فان دیک کرنیلیوس" نقل کرده اند که تفاوت میان ستاره جدیّ و قطب شمال حقیقی، یک درجه و بیست دقیقه است. اما سردار کابلی، فاصله میان آندو را یک درجه و چهارده دقیقه دانسته است، چنانکه در دائرة المعارف بریطانیا، (جلد هشتم، صفحه 153، طبع سیزدهم) آمده است.

از آنجا که ستاره جدیّ در هر شبانه روز، یک بار به دور قطب شمال حقیقی کره زمین گردش می کند، بنا بر این، نهایت ارتفاع و نهایت انحطاط دارد. در این حالت، ستاره یادشده بیشترین انطباق را بر نقطه قطب شمال حقیقی دارد. به خاطر همین امر، فقها به هنگام تعیین قبله با ستاره جدیّ، این قید را هم اضافه می کنند که باید ستاره مذکور در نهایت ارتفاع یا نهایت انحطاط باشد.

فقیه بزرگوار، زین الدین عاملی، معروف به شهید ثانی در کتاب "الروضة البهیّة"، سخن شهید اول را مورد اعتراض قرار داده و چنین گفته است:

این علامت (یعنی: قرار دادن ستاره جدیّ در پشت شانه راست) به عنوان علامت شهر کوفه و آنچه با آن تناسب دارد، در روایات آمده است، و این امر، با قواعد علم هیأت و غیر آن موافق است. بنا بر این، عمل به این علامت، مخصوص مناطق مرکزی عراق است که به کوفه نزدیک هستند، مانند بغداد و مشهدین (کربلا و نجف) و حلّه".

سپس می گوید:

"اما علامت نخست¹ در سخن شهید اول، اگر مقصود ایشان مشرق و مغرب اعتدال باشد، چنانکه در کتاب البیان گفته است، یا دو جهت مشرق و مغرب اصطلاحی باشد که دو جهت شمال و جنوب را با دو خط متقاطع با زاویه های قائمه قطع می کنند، پس این

¹ یعنی: قرار دادن مغرب در سمت راست، و قرار دادن مشرق در سمت چپ.

علامت، با علامت دوم² ناسازگار است. زیرا ستاره جدی³ در حال استقامت³ بر دایره نصف النهار قرار دارد که از نقطه جنوب و شمال می گذرد. بنا بر این، هرگاه مشرق و مغرب در سمت چپ و راست قرار داده شوند، ستاره جدی³ در میان دو کنف قرار خواهد گرفت. به دلیل تقاطعی که بیان شد. پس اگر در نظر گرفته شود که ستاره جدی³ پشت شانه راست قرار گیرد، لازم می آید که روی ما از جانب نقطه جنوب به سمت مغرب به مقدار زیادی منحرف شود".

ممکن است این شبهه را به صورت زیر، پاسخ دهیم:

احتمالا، مقصود شهید اول، بیان مراحل بدست آوردن جهت قبله در بلاد یادشده است. به این صورت که ابتدا رو به سوی جنوب می ایستیم و سمت راست بدن را به سوی مغرب و سمت چپ را به سوی مشرق قرار می دهیم. آنگاه بدن خود را به اندازه ای به سمت مغرب می چرخانیم که ستاره جدی³ که در سمت شمال قرار دارد، پشت شانه راست ما قرار گیرد. بر این اساس، این ها دو مرحله برای یک علامت هستند، نه دو علامت مستقل.

قبله شام

گروهی از فقها معتقدند که علامت قبله شام این است که ستاره جدی³ را در هنگام نهایت ارتفاع یا انخفاض آن پشت شانه چپ، و ستاره سهیل را در آغاز طلوع آن در میان دو چشم خود قرار دهیم (یعنی: کاملا با آن روبرو باشیم).

ستاره سهیل، از کواکب صورت فلکی "سفینه" (کشتی) است که از جمله صور فلکی جنوبی می باشد. این ستاره در مناطقی رؤیت می شود که عرض شمالی آن 38 درجه و 35 دقیقه یا کمتر از آن باشد. ستاره یادشده به هنگام طلوع و ظهور آن از افق، از جنوب به سمت مشرق انحراف دارد، و اما هنگامی که در نهایت ارتفاع است، همسو با جنوب می باشد.

بنا بر این، اگر اهل شام، ستاره سهیل را به هنگام طلوع آن در میان دو چشم خود قرار دهند، و ستاره جدی³ را در نهایت ارتفاع یا انخفاض آن پشت شانه چپ خود قرار دهند، در آن حالت به سوی جنوب شرق ایستاده اند که اجمالا رو به سوی مکه خواهند بود.

² یعنی: قرار دادن ستاره جدی³ در پشت شانه راست.

³ یعنی: هنگامی که ستاره جدی³ در نهایت ارتفاع یا نهایت انخفاض باشد.

قبله مغرب

شهید اول در کتاب "اللمعة الدمشقية" چنین می نویسد:
"قبله مغرب، قرار دادن ثریا و عیوق در سمت راست و چپ است".

ثریا، مجموعه ای متشکل از چند ستاره است که به صورت خوشه ای از ستارگان در آسمان جلوه گری می کند. شش ستاره آن به صورت آشکار قابل رؤیت هستند، و یکی از آنها کم سو تر است. این مجموعه ستارگان، بر پشت صورت فلکی "ثور" (گاو) قرار دارد که دومین برج است.

عیوق، ستاره ای درخشان است که در صورت فلکی "ممسک الأعنة" (ارابه ران) قرار دارد، که از جمله صورت های فلکی شمالی است.

صاحب جواهر، علاوه بر این علامت، نشانه دیگری را نیز بیان کرده است. او در مبحث علامات قبله در کتاب جواهر الکلام می گوید: راه تشخیص جهت قبله آن ناحیه، قرار دادن ستاره جدی در حال استقامت آن یا به صورت مطلق (چنانکه صاحب کشف اللثام معتقد است) در سمت گونه چپ صورت می باشد. برخی دیگر از فقها نیز، قرار دادن ستاره جدی را مقابل گوش چپ، به عنوان علامت قبله مغرب دانسته اند.

توضیح:

منطقه "مغرب" در اصطلاح جغرافی بر شمال آفریقا (شامل لیبی، تونس، الجزایر، و مراکش) اطلاق می گردد.

در برخی از موارد نیز، این کلمه بر بعضی از منطقه مغرب مانند حبشه و نوبه - چنانکه در کتاب الروضة البهیة آمده است - اطلاق می شود.

روشن است که این مناطق گوناگون از حیث جهت قبله، یکسان نیستند، و شاید سبب اختلاف آراء فقها در این خصوص نیز، بدین جهت باشد.

قبله یمن

علامت قبله یمن آن است که ستاره سهیل را به هنگام اول طلوع آن بین دو کتف قرار دهند، و ستاره جدی را در نهایت ارتفاع یا انخفاض آن در جهت جلو شانه راست قرار دهند.

شهید اول فرموده است: "و یمن، مقابل شام است".

یاد آوری

بار دیگر یاد آور می شویم که علامات شرعی مذکور که در کتب روایی و فقهی آمده است، تقریبی و تخمینی می باشد، و در صورت عدم قدرت بر تحصیل قبله از طرق دقیق نجومی، مورد استفاده قرار می گیرد.